Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(2): 920-937, doi: 10.11616/asbi.1658342

Tek Parti Dönemine Dair İslamcı Sözel Tarih Anlatıları

Islamist Oral History Narratives of the Single Party Period

Ertuğrul MEŞE[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 02.06.2025 **Yayın Tarihi (*Published*):** 31.07.2025

Öz: Sözlü tarih, geçmişe bakışımızı büyük oranda değiştirme gücüne sahip olduğu için kimi zaman geçmişi onarmayı hedeflediği gibi kimi zaman da bugünden geçmişi suçlamayı da içerebilir. Geçmişi suçlama üzerine yapılan sözlü tarih çalışmaları eleştirel fakat gerçeklikten uzak bir dili ve bu dil ile bezenmiş muhalif bir söylemi dolaşıma sokabilir. Ancak bu tür söylemler, yeni mağduriyetler üretme kapasitesine sahiptir. İslamcı çevrelerde Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme politikalarının mağduriyet ürettiği iddiası mevcuttur. Bu çevrelerde üretilen literatür günümüze değin canlılığını korumuş ve kimi yazarlar bu dönemde yaşananları kendilerine çalışma alanı olarak seçmiştir. Hasan Hüseyin Ceylan ve Mustafa Öcal'ın sözlü tarih çalışmaları makalenin ana konusudur. Makalede tanıklığına başvurulanların saltanat ve hilafetin ilgası, tekkelerin kapatılması, Latin harflerinin kabulü ve ibadetin Türkçeleştirilmesi gibi değişimleri nasıl algıladıkları ve aktardıkları verileceği gibi ayrıca bu anlatılara hâkim olan dilin ve oluşturulmak istenen anlamın söylem analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözel tarih, Tek Parti Dönemi, laiklik, modernleşme, muhalefet, İslamcılık.

&

Abstract: Since oral history has the power to change our view of the past to a great extent, it can sometimes aim to repair the past, or it can sometimes involve blaming the past from the present. Oral history studies based on blaming the past can circulate a language that is critical but far from reality and an oppositional discourse adorned with this language. However, such discourses have the capacity to produce new victimizations. Islamist circles claim that the modernisation policies of the Republic of Turkey produced victimisation. The literature produced in these circles has maintained its vitality until today and some authors have chosen the events of this period as their field of study. Hasan Hüseyin Ceylan and Mustafa Öcal's oral history studies are the main subject of this article. In the article, how the witnesses perceived and narrated the changes such as the abolition of the sultanate and the caliphate, the closure of tekkes, the adoption of Latin letters and the Turkishisation of worship will be presented, as well as a discourse analysis of the language dominating these narratives and the meaning that is intended to be created.

Keywords: Oral history, Single Party Period, secularism, modernisation, opposition, Islamism.

Atıf/Cite as: Meşe, E. (2025). Tek Parti Dönemine Dair İslamcı Sözel Tarih Anlatıları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 25(2),* 920-937. doi: 10.11616/asbi.1658342

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Ertuğrul Meşe, Giresun Üniversitesi, ertugrul.mese@giresun.edu.tr.

1. Giriş

Toplumlar, ister iç isterse de dış kaynaklı nedenlerle olsun, sürekli olarak değişen yapılardır. Tarihte değişmeyen bir toplum bulmak neredeyse imkânsızdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda batılılaşma yönünde başlayan değişim, bir biçimde kendi koşulları doğrultusunda modernleştirici kadrolar tarafından belirlenmiş ve yürütülmüştür. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlıcılık ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise İslamcılık politikaları çökmüş ve bu ideolojiler devam eden toplumsal değişimin yönünü belirleme istidadını kaybetmişlerdir. Önceki dönemin modernleşme mirasını devralan Batıcı ve Türkçü kadrolar devam eden bu değişimi Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren belirleme yönünde istidat göstermiş ve politikalar üretmişlerdir. (Lewis, 1996: 226 vd.; Tunaya, 2003a: 119 vd.; Zürcher, 2004: 186 vd.). Batıcı ve Türkçülerin ve kısmen de olsa yenilikçi uçta yer alan İslamcıların da katılımı ile başarıya ulaşan Millî Mücadele sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, seküler modernliği içeren yeni bir ulus devlet temelinde örgütlenen toplumsal inşa sürecidir. Ancak bu süreçte daha çok dini ve İslamcı çevreler, yeni kurulan Cumhuriyet'in seküler toplum inşasını, kendi anlam ve değer dünyalarına, gündelik pratiklerine ve ikballerine tehdit olarak görmüşler ve sürece geleneksel dini kodlarla karşı çıkmışlardır. Yeniden inşa edilen devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olması için bir takım kurucu yasal ve yapısal değişimler yaşanmıştır. Millî Mücadeleye destek vermeyen saltanatın ve milli egemenlik anlayışı ile çelişen ve dini anlamda artık işlevsizleşen hilafetin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve Latin harflerinin kabulü ve ibadetin Türkçeleştirilmesi yani Türkçe ezan gibi laiklik uygulamalarından hoşnutsuzluk duyanlar genel olarak İslamcı çevreler olmuştur. İslamcılar Cumhuriyet'e dair hoşnutsuzluklarını çoğu zaman kapalı ortamlarda kimi zaman da yayın yoluyla kamusal alanlarda dile getirmişlerdir (Bein, 2013; Kara, 2008; Meşe, 2023a; Tunaya, 2003b; Tunaya, 2004; Tunçay, 1999). Daha çok deneyimlendiği zamanda dile getirilmemiş olan hoşnutsuzluklar, ilgili döneme dair daha sonra İslamcı yazarların yaptığı sözlü tarih çalışmalarıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Tek Parti dönemini merkeze alarak Cumhuriyet'le birlikte uygulamaya konulan laik politikalar karşıtlığı temelinde İslamcı hafızayı oluşturmayı ve canlı tutmayı amaçlayan Hasan Hüseyin Ceylan'ın *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*[2] ve Mustafa Öcal'ın *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*[3] adlı sözlü tarih çalışmaları bu makalenin temel konusudur. Bu nedenle çalışma söz konusu sözlü tarih çalışmalarında saltanat ve hilafetin kaldırılması, medrese, tekke ve zaviyelerin kapatılması, alfabe değişikliği ve ibadetin Türkçeleştirilmesi ve Türkçe Ezana dair tanıklığına başvurulanların dönemi hatırlama ve anlatma biçimlerinin bir hafıza oluşturma yönünden söylem analizini içerecektir.

2. Karşı Hafıza İnşası İçin Sözlü Tarih

Toplum, kendisini ilk önce imgeleminde kurar. Bu kurgu, toplumun hafızasıdır. Toplum, kendisini oluşturan bireyler için onların anılarını, deneyimlerden yani toplumsal hafızadan yardım alarak canlandırmalarını sağlar. Başka deyişle, içerisinde toplumun ayrıştığı çeşitli gruplar, her an kendi geçmişlerini bu hafıza ile yeniden üretirler. Ancak çoğu zaman, toplumlar ve onu oluşturan gruplar, geçmişlerini yeniden üretirken aynı zamanda geçmişi tahrif de ederler. Bu tahrifin gerçekleştiği yer, adına bellek ya da hafıza dediğimiz muhayyel fenomenlerdir (Halbwachs, 2016: 350-358). Oldukça büyülü kelimeler olan bellek ya da hafıza genellikle tarihin eşanlamlısı olarak kullanılmıştır. Ancak hafıza, daha insani bir tarihtir. Hem bireysel olana hem de kolektif olan göndermeleri vardır. Aşırı değer ve anlamlar yüklüdür ve yerler, zamanlar ve törenler gibi kolektiftir. Hafıza söz konusu olduğunda bireyler gibi toplumlar da anımsar (Connerton, 1999: 12-13). Anımsamak, sadece geçmişe ait bir imgeyi elde etmek, kavramak değildir; aynı zamanda bir hakikat hedefi ile o imgeyi aramaktır, bir şeyler "yapmak"tır, yani anımsama ile hafızayı "uygulamaya" koymaktır. Bu ise hafızayı suiistimale açık hale getirir (Wertsch, 2015: 149-174; Ricoeur, 2012: 75-76). Bu nedenle hayata geçirilmek istenen bir ideolojinin değişmez parçası olan hafıza, ait olunan topluma ve gruba adanmışlık ölçüsünde, olayları ve insani deneyimleri efsanevi

[2] Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*, 3 Cilt, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992abc. Yapılan atıflar 1992a, 1992b ve 1992c biçiminde verilecektir.

[3] Mustafa Öcal, *Tanıkların Dili Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*, 3 Cilt, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008abc. Yapılan atıflar 2008a, 2008b ve2008c biçiminde verilecektir.

arketiplere indirgeyerek, geçmişin bir kısmının "boşaltılmasını" ve yeni bir şekilde inşa edilmesini beraberinde getirir. Bu nedenle hafıza, siyasal bir savaş alanıdır. Bu anlamda hem iktidar hem de muhalefet hafızayı kendilerine cephane yapar ve buradan aldığı güçle iddialarını tahkim eder (Tosh, 2005: 11). Ancak daima şimdiki zamanda işleyen hafıza, bu özelliğinden dolayı her zaman manipülasyona açıktır. Şimdiki zamanın ideolojisine göre işleyen hafızanın manipülasyonu gizliliği, ideolojiler arası rekabeti ve düşmanını ihbar etmeyi içerdiği için, o aynı zamanda hakikatin tahrifini de yapar. Sahiplenene göre hafızanın inşa ettiği geçmiş, tutarlılığını reddettiklerinden alan yeni gerçektir, hakikattir (Ricoeur, 2012: 101-104; Nora, 2006: 41). Dolayısıyla dünyada ne kadar hafıza varsa o kadar da düşman vardır. Bu anlamda Türkiye'de de farklı tarih okumalarının, yani hafızaların olduğunu ve farklı grupların kendi meşruluklarını sağlamak için geçmişi bugüne taşıyarak, hafızayı kendilerine ideolojik cephane yaptıklarını söyleyebiliriz.

Geçmişin araştırılmasında ve bu sayede hafızanın inşa edilmesinde sözlü tarih yeni bir çalışma ve üretimlerde bulunma alandır. Sözlü tarih, insanlar etrafında kurulmuş, kaynağını onların kimi zaman sıradan kimi zaman da iz bırakan deneyimlerinden alan ve duyguların ağır bastığı kelimelerin hayat verdiği anlatısal bir tarih türüdür. "Anılarını başka türlü aktaramayacak insanların anılarını derlemek" (Tosh, 2005: 193) olan sözlü tarih, deneyimlerin kayıtlara geçmesinin önündeki engelleri kaldırdığı için, aynı zamanda "gizli tarih"tir (Danacığolu, 2001: 132). Sözlü tarih, yalnızca, tarihi olaylarla ilgili birinci elden bilgiye sahip kişilerden elde edilen bilgiyi kaydetmenin ve toplam tarihsel ve toplumsal bilgiye eklemenin bir yoludur. Sözlü tarih çalışmalarında özellikle "tarih yazılırken dışarıda bırakılmış olanların" (yoksulların, işçi sınıfının, savaş gazilerinin, anne-çocuk ilişkilerinin), yani devlet-dışı bırakılmışların ve yığınların tarihe dâhil edilmesinin, tarihi daha demokratik ve bütüncül kılacağı yönünde genel bir kabul vardır (Kyvig ve Marty, 2000: 70; İggers, 2003: 76-77). Ancak kimi zaman sözlü tarih aracılığıyla insanlarda ve toplumda kendilerine dair bir farkındalık yaratması beklenirken, güncellenen bireysel ve kolektif hafızalar, insanların ve toplumların "kendi kendini onaylayan önyargılarının" diri kalmasına da hizmet edebilir (Pennebaker ve Gonzales, 2015: 243). Bu sayede kendi kendini diri tutan önyargılar, nereden kaynaklanıyor olursa olsunlar, onu hatırlayan kişiye ve gruba özel "iç" faktörler, yani o kişinin ya da grubun geçmişe yüklediği anlamlar tarafından yönlendirildiği için, politikacıların propagandalarına ve söylevlerine eklemlenerek, yani siyasal duyguların manipülasyonlarından etkilenerek "dışarıdan" yönlendirilebilirler (Lambert, Scherer, Rogers, Jacoby, 2015: 255-256). Sözlü tarihin hafıza kaynağı, yani arşivi ele alınan geçmişe tanıklıktır. Geçmişin deneyimleyeni, izleyeni ve duyanı olan tanık, bu nedenle beyan edici hafızadır (Paul Ricoeur, 2012: 183-188). Sözlü tarih çalışmalarında hafızasına başvurulan tanığın güvenilir olması, taraf tutmaması oldukça önemli olsa da bilgisine ve deneyimine başvurulan tanık da en nihayetinde, birey olarak içinde bulunduğu grubun dilini konuşan ve onun gibi düşünme eğilimi olan kişidir. Dolayısıyla içinde eylediği habitusun verdiği kültürel değerler ve anlam haritaları üzerinden kendini kuran birey, geçmişi bu habitusa göre okuyan ve aynı zamanda geçmişi yerinden üreten bir konumdan konuşabildiği için, aktardıklarını seçici bir algıyla ve kutsallıkla ya da yergiyle inşa edebilir. Seçici algıyla oluşturulan deneyimlerin kutsallaştırılması ya da yerilmesi, içinde olunan zamanı fethetmeyi ve onun sahip olunan ideolojiye göre dönüştürmeyi amaçlayabilir (Mannheim, 2002: 27; Nora, 2006: 19). Bu anlamda yazının konusu olan İslamcı tanıklıkların ürettikleri hafıza, kendi deneyimlerini kutsallaştırma ve kendilerine yaşatılanları da Cumhuriyet karşıtlığı temelinde yerme amacı taşıyan bir hafıza siyasetidir.

Türkiye'nin II. Meşrutiyet döneminde yürütülen tartışmalar Cumhuriyet'in siyaset laboratuvarı işlevine sahiptir. Bu dönemde siyasal örgütlenmelerden, kadın haklarına, dil çalışmalarından dini alanın tanzimine kadar oldukça zengin tartışmalar yürütülmüştür (Albayrak, 1989; 2014; Berkes, 2022; Çakır, 2013; Gül, 2017; Karpat, 2004, Tunaya, 2003a). Bu birikim Cumhuriyet politikalarını büyük oranda belirlemiştir. Özellikle Cumhuriyet döneminde Fransız laikliğinden farklı olarak döneminin din politikaları reformist ama bir kimlik olarak İslamiyet'i elden bırakmayan bir tavırda uygulamaya konulmuştur. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıyla dini alanın ulus devlet ve laiklik temelinde örgütlenmesi sağlanmıştır (Gözaydın, 2009; Lord, 2023; Uyanık ve Kara, 2016). Ancak bu dönemde dini alana dair yapılan uygulamalar İslamcılar tarafından Cumhuriyet'in "din kavgası" olarak değerlendirilmiştir (Albayrak, 1991). Oysa iddia edilenin aksine bu dönemde dini alan daraltılmamış aksine dine ulus devletleşme sürecinde araçsal bir yaklaşım sergilenmiştir. Öyle ki bu dönemde Fevzi Çakmak gibi ileri gelen kimi

devlet ricali hem dindar hem de Nakşi iltisakı olan bir görünüm sergilemiştir. Ayrıca Nakşibendi-Halidî şeyhi olan Seyyid Abdülhâkim Arvasî gibi tarikat şeyhleri tekkeler kapatıldığında hem Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda öğretmenlik hem de Diyanet'e bağlı camilerde imamlık yapmıştır (Arvasî, 2019: 545-563). Hatta bu dönemde Nakşi Kelâmî Dergâhı şeyhi Esat Erbilli, İstanbul'daki dergahında tarikat faaliyetlerine devam etmiştir. Konu hakkında gözlemlerini aktaran Carl Vett'e göre dönemin İstanbul'undaki kimi resmi ricalin katılımıyla dinsel irşadına devam etmiştir (Vett, 2022). Bir başka örnek ise Tek Parti döneminde Türkiye'de bulunan ve yapılan uygulamaları yakından izleyen Ernst Hirsch'in anılarından izlenebilir. O, anılarında Kemalist devrimin dinin devlet üzerindeki etkisini kaldırdığını ama halkın dini yaşamına hiçbir biçimde müdahale etmediğini belirtmiştir (Hirsch, 2005: 295-299). Ayrıca bu dönemde yapılan dini alana dair girişimlerin özünde İbadet dilinin Türkçeleştirilmesinin amaçladığı söylenebilir (Evci, 2017; Kara, 2023; Uyanık ve Kara, 2016). Bu nedenle iddia edildiği gibi Tek Parti Döneminde Cumhuriyet dinin bizzat kendisiyle kavga etmemiştir.

Bilindiği gibi literatürde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1945'e kadar geçen süreyi Tek Parti Dönemi olarak adlandırılmaktadır (Tunçay, 1999; Zürcher, 2004: 242 vd.). Bu dönemde yürütülen modernleşme uygulamalarına dair üretilen muhalif sözel anlatılar daha çok İslamcı aydınlar ve geleneksel dini yapılarca üretilmiş ve daha çok bu çevreler ilişkide olduğu tarikat ağlarında ve çıkardığı yayınlarda dile getirilmiştir. Ancak Cumhuriyet'in inşa sürecinde İslamcı aydınlar, müderrisler ve şeyhler bazen birbirlerine zıt tavırlar sergiledikleri için bu durumu "bir Cumhuriyete karşı birçok müslümanca tavır" (Kara, 2008: 182 vd.) olarak değerlendirmek daha isabetli olur. Özellikle eski Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin başını çektiği uzlaşmaz İslami muhalefet daha çok ülke dışında sürdürülse de onunla bir biçimde iltisaklı olan ya da inkılapları kendisinde tehdit olarak gören dini çevreler ve aydınlar Cumhuriyet karşıtı bir hafıza üretmişlerdir. Öyle ki Mustafa Sabri, inkılâpların yanında yer alan ulemayı "akılsızlık" ve "İslam'ın gizli düşmanları" olarak suçlamanın yanında, daha da ileri giderek Anadolu'nun Avrupalı sömürgecilerce işgalini yeni kurulan Cumhuriyetten daha "hayırlı" bulmuştur (Sabri, 2018a; Sabri, 2018b; Bein, 2013: 160-161). Ama bu uç örneğe rağmen başta M. Rıfat Börekçi, Elmalılı Hamdi Yazır, Ahmet Hamdi Akseki ve Babanzade Ahmet Naim gibi kimi dini simalar ise dini alana dair birikimleriyle Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki Kur'an'ın ve hadis külliyatının Türkçeleştirilmesi gibi dinsel girişimlere ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsallaşmasına destek vermişlerdir. Genel olarak İslamcı ve dindar çevrelerin inkılâplara karşı sergiledikleri bu farklı tavırların nedenlerini dini, siyasi, toplumsal, iktisadi ve mistik saikler altında gruplandırmak mümkün olsa da onlarla aynı tepkiyi vermeyen, hatta yürütülen inkılapları fiili olarak destekleyen kesimler ve Ahmet Hamdi Akseki ve Hafız Yaşar Okur gibi kişiler de bulunmaktadır (Okur, 1962; Kaplan, 2014; Kara, 2008: 119-127). Ancak bu döneme dair İslamcı hafıza oluşturmada *Büyük Doğu*, *Sebilürreşad* vb. gibi İslamcı dergilerin ürettikleri külliyat önemli bir karşı-hafıza kaynağı olmuş (Sitembölükbaşı, 1995: 168 vd.) ve bu kesimlerin anti-Kemalist hıncını sürekli olarak dinç tutmuştur (Meşe, 2023a: 308-317). İslamcıların karşı-hafızası, Tek Parti döneminde yaşadıkları zorlukların kendilerinde oluşturduğu anti-Kemalist politik hıncı sonraki kuşaklara duyurma biçimindedir. İslamcı hafızayı biçimlendiren hınç (Ressentiment), zihnin kendi kendini zehirlemesi olduğu için İslamcılar bu duyguyla inkılaplara karşı dini kaynaklı değer yargılarıyla intikam isteği, nefret, kötü niyetlilik, haset, kara çalma dürtüsü ve değersizleştirici kin üretmişlerdir (Scheler, 2004: 7). Bu üretimin örneği olan metinlerin gizli-açık dolaşımda tutulmasıyla oluşan önemli bir literatür vardır.[4] Bu literatürle üretilen hafıza hem üretildiği hem de sonraki dönemlerde İslamcı zihniyeti büyük oranda belirlediği gibi döneme dair yapılan İslamcı tarih anlatılarının birbirini tekrar eden çeşitliliğini de artırmıştır.[5] Bu amaçla üretilen sözlü tarih

[4] Bu hıncın örnek metinleri için bkz.: Mustafa Sabri Efendi, *Türkün Başına Gelen Şapka Meselesi*, Haz. Ömer Hakan Özalp, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2017; Said Nursi, *Sırr-ı İnna A'tayna Risalesi*, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, Eski Bir Türk Subayı (Necip Fazıl Kısakürek), *Put Adam*, Çev. Cemal Gönüldaş, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Yayınları, İstanbul, 2019.

[5] Tek Parti dönemine dair yapılan İslamcı tarih anlatılarının çeşitliliği ve sürekliliği için bkz.: Kadir Mısıroğlu, *Lozan Zafer mi? Hezimet mi?*, 3 Cilt, Sebil Yayınları, İstanbul, 1965 ve 1992; Mustafa Müftüoğlu, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın 5 Cilt*, Çile Yayınları, İstanbul, 1975/1976/1978/1979/1985; Burhan Bozgeyik, *Kemalist Eğitim ve Din Düşmanlığı*, İttihad Yayınları, İstanbul, 1993; Hasan Hüseyin Ceylan, *Kemalizm'in Türkçe Ezan Hikayesi*, Rehber Yayınları, Ankara, 1995; Hasan Hüseyin Ceylan, *Büyük Oyun 1: Saltanatın Kaldırılması*, Rehber Yayınları, Ankara, 1995; Hasan Hüseyin Ceylan, *Büyük Oyun 2: Mustafa Kemal ve Hilafet Kavgası*, Rehber Yayınları, Ankara, 1995; Hasan Hüseyin Ceylan, *Büyük Oyun 3: Hilafetin Kaldırılması*, Rehber Yayınları, Ankara, 1995; Yavuz Bahadıroğlu,

çalışmaları da bir anlamda bu hıncın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Şimdi sözel tarih çalışmasına konu olan tanıklıklar üzerinden üretilen hafıza örneklerine bakılabilir.

3. İslamcı Sözlü Tarih Anlatılarında Tek Parti Dönemi

Genel olarak İslamcı anlatıda tarih, ideolojik meşruluğun önemli bir kaynağı olduğu için özel öneme sahiptir. Menkıbevi bir tarih anlatısını sahiplenen İslamcılık, Tek Parti dönemi söz konusu olduğunda bir tarih kaynağı olarak daha çok sözlü tanıklıkları ve hatıratları kullanmayı bilinçli olarak tercih etmiştir (Meşe, 2023b: 159-162). Bu konuda ele alacağımız ilk çalışma Hasan Hüseyin Ceylan'ın *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri* adlı üç ciltlik kitabıdır. Bu kitabın birinci ve ikinci ciltleri daha çok alandaki literatürden ve özellikle Cumhuriyet'in Tek Parti dönemine ait hatıratlardan alıntıyla yazılmış, üçüncü cilt ise Tek Parti döneminde yaşamış ve kendilerini daha çok İslamcı olarak niteleyen tanıklarla/insanlarla yapılmış sözlü tarih çalışmalarından oluşmaktadır. Çalışmasının önsözünde Cumhuriyet tarihini, "bir devrimin anlatılmamış ve yazılmamış öyküsü" olarak kaleme aldığını söyleyen yazar, Şeyh Said İsyanı ve sonrasında yaşananları "insanı ürperten ve korkutan hikâyeler" olarak değerlendirmiştir. Ceylan, laikliği "din değiştirme gayreti" ve din dilinin ve ibadetin Türkçeleştirilmesini ise "milleti Kur'an'sız bırakma gayreti" olarak nitelemiştir. Devlet eliyle kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nı ve İlahiyat Fakülteleri'ni ise "din adına dini satan din adamlarının bel'amilikleri" olarak değerlendirmiştir (Ceylan, 1992a: 9-12).[6] Ceylan'ın sözlü tarih çalışması için tanıklığına başvurduğu dokuz tanığa dair genel bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Hasan Hüseyin Ceylan'ın Tanıklığına Başvurduğu Kişiler

Adı-Soyadı	Doğum Tarihi ve Yeri	Aldığı Dini Eğitim	Tarikat İltisakı	Mesleği	Mülakat Tarihi
Gıyaseddin Emre	1919 Muş	Geleneksel medrese eğitimi.	Nakşi-Halidî	Demokrat Parti Muş milletvekili	Kaynakta bilgi yok
Hafız Süleyman Hikmet Şener	(Doğum tarihi ?) Eskişehir	Geleneksel medrese eğitimi.	Nakşi, Ticani şeyhi Pilavoğlu'nun kayınbiraderi	Hafız	1986
Yaşar Tunagör	1924 İstanbul	Ankara Atatürk Lisesi	Nurcu	Eski Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı.	1987
Mehmet Emin Er	1914 Diyarbakır	Geleneksel medrese eğitimi.	Nakşi -Halidî	Kaynakta bilgi yok	1987
Halis Emek	1337/1921 Erzurum	Geleneksel medrese eğitimi	Nakşi	Müftü, emekli.	1987
İslam Varlı	(Doğum tarihi ?) Üsküp	Kaynakta bilgi yok	Kaynakta bilgi yok	Kaynakta bilgi yok	1987
Hacı Yusuf Özcan Efendi	(Doğum tarihi ?) Ankara	Geleneksel dini eğitim.	Ticani müridi, "Ezan Delisi"	Köy Eğitmeni ve devlet memuru	1987
Sadık Çakırtepe	1320 Ankara	Geleneksel dini eğitim.	Ticani müridi, "Ezan Delisi"	Kaynakta bilgi yok	1987
Hacı Muhiddin Ertuğrul Efendi	1923 Sinop	Geleneksel dini eğitim.	Ticani müridi, "Ezan Delisi"	Devlet Demiryolları memuru	1988

Kayıtdışı Tarihimiz, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011; Yavuz Bahadıroğlu, *Kemalist Yalanlar*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2016; Armağan, Mustafa, Armağan, *Efsaneler ve Gerçekler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007; Mustafa Armağan, *Öncesi ve Sonrasıyla Tek Parti Devri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011; Mustafa Armağan, *Paşaların Hesaplaşması*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011; Mustafa Armağan, *Cumhuriyet Efsaneleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

[6] Belam: Hak adına konuşup hakkı gizleyen ve tağuttan yana olan demektir. Genel olarak din adamlarının ait oldukları dinin özünü saptırmaları durumunda kullanan din temelli bir yergi ifadesidir.

Konu hakkındaki ele alacağımız ikinci sözlü tarih çalışması ise Mustafa Öcal'ın (2008abc) *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat* adlı üç ciltlik çalışmasıdır. Öcal, sözlü tarih çalışmasında 30'u erkek, 2'si kadın toplam 32 kişinin tanıklığına başvurmuştur. Tanıklığına başvurulanların seçiminde özellikle hafız ve kurralar, imam-hatipler, vaizler, müftüler, ilahiyatçılar ve Diyanet İşleri Başkanlığı da yapan dini alana yakın tanınmış kişiler olması özellikle tercih edilmiştir. Bu alandaki kişilerle yapılan görüşmelerin bir ön tarihi olmakla birlikte, çalışmanın nihayetlenmesi yaklaşık üç yıl sürmüştür. Çalışmanın birinci cildini Osmanlı'nın son döneminde doğan ve ilk gençlik yıllarını Tek Parti döneminde yaşamış kişilerle yapılan sözlü tarih çalışmaları oluşturmaktadır (Öcal, 2008a: 12-17). İkinci ve üçüncü ciltlerde ise daha çok 1940'larda doğan ve İslami çevrelerde saygı duyulan kişiler ve Diyanet görevlileri ve İlahiyat Fakültesi'nden akademisyenlerle yapılmış olan sözlü tarih çalışmaları yer almaktadır. Öcal'ın sözlü tarih çalışması için tanıklığına başvurduğu otuz iki tanığa dair bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Mustafa Öcal'ın Tanıklığına Başvurduğu Kişiler

Adı-Soyadı	**Doğum Tarihi ve Yeri**	**Aldığı Dini Eğitim**	**Mesleği**	**Mülakat Tarihi**
Mehmet Naci Bilmen	1319(?)/1903 Bursa	Daru'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi ve Bursa İmam ve Hatip Mektebi.	İmam Hatip ve öğretmen. Emekli.	1990
Ahmet Özebeoğlu	1326/1910 Kütahya	Daru'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi ve Bursa İmam ve Hatip Mektebi, Konya Muallim Mektebi mezunu.	Öğretmen ve Milli Eğitim Müdür Yardımcısı. Emekli.	1991
Ahmet Göçmen	1329/1913 Afyon	Kütahya İmam ve Hatip Mektebi ve Çifteler Köy Enstitüsü Eğitmenlik Kursu mezunu.	Emekli Eğitmen	2003
Şaban Erguz	1329/1913 Akşehir	Kütahya İmam ve Hatip Mektebi, Kütahya Lisesi ve Ankara Ziraat Fakültesi mezunu.	Emekli Ziraat Mühendisi.	2003
Ahmet Bilgin	1333/1917 Yozgat	1947-1949 arasında geleneksel medrese usulü eğitimden sonra icazet aldı.	Emekli Vaiz ve Müftü.	2005
Harun Soydaş	1924 Ordu	İlk din eğitimi köy imamından aldı ve geleneksel medrese eğitimi sonrası 1951 yılında icazet aldı.	Kuran kursu hocası ve Bursa Ulu Camii emekli imam ve hatibi.	2007
Fazlı Lekesiz	1932 Yozgat	Geleneksel dini eğitim aldı. 1950 İstanbul Nuruosmaniye Kuran Kursu mezunu. Yozgat İmam Hatip Okulunun kurucusu.	Emekli imam ve hatip.	2007
Sevim Aykara (Turan)	1931 Çorum	Geleneksel dini eğitim aldı. Ankara İlahiyat Fakültesi ilk mezunlarından.	Kuran kursu muallimesi, Emekli.	2007
Selahattin Kaya	1934 Erzincan	Geleneksel dini eğitim aldı. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	İstanbul müftüsü, emekli.	2007
Necmettin Nursaçan	1942 Kayseri	Geleneksel dini eğitim aldı. Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Vaiz, müftü ve Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, emekli.	2007
Osman Nuri Alpaydın	1932 Afyon	Geleneksel dini eğitim aldı. İstanbul imam ve hatip okulu mezunu.	İmam ve hatip, emekli.	2007
Nusret Vardar	1936 İnegöl	Geleneksel dini eğitim aldı. İstanbul imam hatip okulu ve Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Öğretmen, emekli.	2007

Mehmet Hulusi Özkul	1928 Ankara	Geleneksel dini eğitim aldı. Ankara İlahiyat Fakültesi mezunu.	MEB Din Eğitimi Genel Müdürü, TBMM MEB komisyon üyesi. Emekli.	2007
Ahmet Lütfi Kazancı	1936 Çorum	Geleneksel dini eğitim aldı. Çorum İmam Hatip Okulu ve Bursa Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, emekli.	2007
Ali Osman Koçkuzu	1936 Konya	Geleneksel dini eğitim aldı. Konya İmam Hatip Okulu ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, emekli.	2007
Ali Şakir Ergin	1938 Yozgat	Geleneksel dini eğitim aldı. Yozgat İmam Hatip Okulu, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi mezunu.	Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, emekli.	2007
Bekir Topaloğlu	1932 Trabzon	Geleneksel dini eğitim aldı. İstanbul imam hatip okulu ve Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, emekli.	2007
Beyza Bilgin	1935 İzmir	Ankara İlahiyat Fakültesi mezunu.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, emekli.	2007
Cahit Baltacı	1943 Hatay	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.	2007
Halis Ayan	1944 Yozgat	Konya Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.	2007
Hayrettin Karaman	1934 Çorum	Geleneksel dini eğitim aldı. İstanbul İmam Hatip ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, emekli.	2007
Hüseyin Bayram	1926 Afyon	Geleneksel dini eğitim aldı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu.	İzmir Yüksek İslam Enstitüsü Öğretim Üyesi, emekli.	2007
İsmail Cerrahoğlu	1929 Sakarya	Geleneksel dini eğitim aldı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, emekli.	2007
İsmail Karaçam	1937 Burdur	İstanbul İmam Hatip ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, emekli.	2007
Mehmet Esat Kılıçer	1928 Kayseri	Geleneksel dini eğitim aldı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, emekli.	2007
Mehmet Yaşar Kandemir	1939 Yozgat	Yozgat İmam Hatip ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, emekli	2007
Mehmet Yalar	1949 Diyarbakır	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu.	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.	2007

Mustafa Çuhadar	1938 Kayseri	Kayseri İmam Hatip ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, emekli.	2007
Selahattin Parladır	1939 Isparta	Isparta İmam Hatip ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.	2007
Süleyman Ateş	1933 Elâzığ	Hafızlık ve medrese usulü eğitimden sonra Elâzığ İmam Hatip ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu.	Diyanet İşleri Başkanı, emekli.	2007
Süleyman Uludağ	1937 Amasya	Çorum imam hatip okulu ve Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.	2007
Tayyar Altıkulaç	1938 Kastamonu	İstanbul İmam Hatip ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mezunu.	Diyanet İşleri Başkanı, emekli.	2007

Genel olarak dindar ve İslamcı faillerle yapılan sözlü tarih çalışmalarının konu açısından önemi, tanıklara döneme dair sorulan soruların ve aynı doğrultuda verilen cevapların muhalif bir Cumhuriyet anlatısı inşa etmeyi amaçlıyor olmasıdır. Bu inşanın temel amacı, döneme bir biçimde tanıklık etmiş kişilerin şahitliğini kullanarak, oluşturulmak istenen Cumhuriyet karşıtı hafızayı dini duyarlılıklar üzerinden biçimlendirmek ve yeniden üretmektir. Dolayısıyla bu çalışmalar sözlü tarih yönteminin ideolojik amaçlarla nasıl kullanıldığının örneğini oluşturmaktadır. Cumhuriyet karşıtı hafızanın dini muhalifliğini hem üreten hem de yönlendiren bu çalışmalardaki söylemler saltanatın ve hilafetin kaldırılması, medrese, tekke ve zaviyelerin kapatılması, alfabe değişikliği, Türkçe Ezan ve ibadetin Türkçeleştirilmesi üzerinden incelenecektir. Bu nedenle adı geçen çalışmalarda tanıklığına başvurulanların sadece bu bağlamda aktardıkları deneyimler ve bu deneyimlerin dile getirilmesinde işletilen dil kullanımları ve bu yolla yapılmak istenen anlam inşaları, söylem analizi açısından oldukça önemli verilerdir.

Saltanat ve Hilafetin Kaldırılmasına Dair Anlatılar

Saltanatın kaldırılması, İslamcılar tarafından genel olarak sükûnetle karşılanmış ve ele alınan Ceylan'ın çalışmasında bu konuda bir beyan ve tanıklık bulunmamakta, sadece o dönemin literatürü özetlenmektedir (Ceylan, 1992a: 35-61). Ancak Cumhuriyet'in ulus-devlet temelli milli egemenlik ve laiklik anlayışı ile çelişen ve dini anlamda artık işlevi kalmadığı düşünülen hilafetin kaldırılması ise aynı sükûnetle karşılanmamıştır (Tunçay, 1999: 88 vd.; Goloğlu, 2007: 13-26). Özellikle eski şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, yurt dışından hilafetin ilgasını şiddetle eleştiren ve konu üzerinden Cumhuriyet karşıtlığı üreten bir külliyat oluşturmuştur. Bu külliyat bir biçimde ülkedeki dini çevrelere ulaşmıştır.[7] Bu arada saltanattan sonra hilafetin de kaldırılacağı algısı ile oluşan İslami muhalefetin imdadına Mustafa Sabri'nin dışında, dışarıdan bir ses daha eklenmiştir. Bu ses, Hindistanlı Ağa Han ve Emir Ali tarafından Başvekil İsmet Paşa'ya ve Reisicumhur Mustafa Kemal'e gönderilen hilafetin İslam dünyası için vazgeçilmez olduğunun iddia edildiği mektuptur (Ceylan, 1992a:141-142). Mektup *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhid-i Efkâr* gibi dönemin gazetelerinde 5-6 Aralık 1923'te yayınlanmış ve konu hakkında oluşan muhalefet üzerine Mustafa Kemal, "Cumhuriyet'in ilanına karşı koyamayanlar, şimdi halifelik makamını, ne olursa olsun tutabilmek gayretine girmişlerdir" (Ceylan, 1992a:144-145) sözüyle konu hakkındaki kararlılığını dile getirmiş ve 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmıştır. Ele alınan çalışmada hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılması "acıklı bir dram" olarak nitelenmiştir (Ceylan, 1992a: 223). İslamcı sözel tarih anlatısı olarak ele aldığımız Öcal'ın çalışmasında ise konu ile ilgili bir tanıklık bulunmamaktadır.

[7] Bu konuda özellikle bkz.: Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Ümmet Nimetini İnkâr Edene Reddiye*, Çev. Abidin Korkmaz, İslami Medrese Yayınları, İstanbul, 2018; Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin Esasları ve Kemalistlerin Hilafet Düşmanlığı*, Çev. Feridun Dinçer, İslami Medrese Yayınları, İstanbul, 2019.

Medrese, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Anlatılar

3 Mart 1924 tarihinde Şeriye ve Evkaf Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair kanun çıkarılmış ve Diyanet İşleri Reisliği Teşkilatı kurularak şeyhülislamlık ve şeriat mahkemeleri kaldırılmıştır (Resmi Ceride, Kanun No: 429, 7 Teşrinievvel 1336 (1924), Sayı: 63, 6; Aslanpay, 1973; Genç, 2005: 2-15). Ceylan, dini alanda ihtiyaç duyulan hizmet ifası için kurulan Diyanet'i "alimlerin memur" olması diyerek tahkir etmiş ve bu uygulamayı "ulemanın kendi idamını kendisinin hazırlaması" olarak nitelenmiştir (Ceylan, 1992a: 236-237, 303). Aynı biçimde Ceylan'a göre tekke ve zaviyelerin kapatılması da "basit bir karar değildir, tamamen dini dejenerasyona yöneliktir" (Ceylan, 1992a: 338). Yazar ayrıca konu ile ilgili olarak Şeyh Said'i "İslam bilgini" ve ailesini de "Mücahid bir Sülale" olarak tanımlamıştır (Ceylan, 1992a: 390-396). Ceylan'ın Şeyh Said ve ailesine dair yaptığı bu kutsiyet atfı, Cumhuriyet karşıtı İslamcı hafıza tarafından sahiplenilmiştir. Ceylan, İstiklal Mahkemeleri'nin amacını ise din adamlarının ifa ettikleri "dini hizmetlerin karşılığı idam edilmesi" olarak tanımlanmıştır (Ceylan, 1992b: 22-23). Bu çerçevede eski Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Yaşar Tunagör'le yapılan görüşmede, Tunagör "Devlet dine ait olan her şeyi yıkıp, yok edip yerine Diyanet İşleri Başkanlığını kurdurttuysa, rejimin anlayışına uygun, göz boyamak için ilahiyat fakültelerini açmıştır. Ve adı geçen dönemi 'fetret dönemi' olarak adlandırıyorum" (Ceylan, 1992c: 237 vd.) diyerek Ceylan'ın dolaşımda tuttuğu Tek Parti dönemi eleştirisini desteklemiştir.

Mustafa Öcal, medreselerin yerine açılan İlahiyat Fakülteleri'nin ve İmam Hatip Mektepleri'nin zamanla kapanmasını "öğrencilerin elinden istikballerinin alınması" ve "çeşitli bahanelerle hocaların görevden alınması" olarak değerlendirir. Yine Öcal, "1930 yıllardan itibaren Türk eğitim sisteminin dinden arındırıldığı[nı]", "dini hayatın idamesi için gerekli olan dini tedrisatın yasaklandığı[nı]" söyleyerek ve dönemi "camilerin ibadete kapatıldığı dönem" olarak niteleyerek İslamcı anlatıdaki Tek Parti dönemi algısını pekiştirir (Öcal, 2008a: 21-28). Bu çerçevede o, 1932'den itibaren resmi Kur'an Kursu sayısının başlangıçta 16 iken, 1940'lardan itibaren önce 64'e, sonra 38'e ve 1949-1950 arasında ise 127'ye ulaştığını tespitini yaptıktan sonra, bütün kısıtlılıklara rağmen Anadolu'nun her yerinde gizli gizli Kur'an öğretiminin devam ettiğini gururla kaydeder (Öcal, 2008a: 56-57).[8] Öcal'ın Fazlı Lekesiz ile yaptığı görüşmede, Lekesiz, Nuruosmaniye Külliyesi içinde Hacı Fahri (Kigılı) Bey'in himayesinde 12 odalı medresenin yurt olarak kiralandığını, ama burasının Kur'an kursu olarak 1940'lı yıllardan itibaren kullanıldığını söyler (Öcal, 2008a: 206-210). Öcal'ın yaptığı görüşmelerin geneline bakıldığında dini tedrisatın halk arasında gizli de olsa devam ettiğine dair birçok anlatı mevcuttur. Ahmet Bilgin ile yapılan görüşmede, Bilgin, kendisine dini tedrisatın sırasıyla Yozgatlı Mehmet Hulusi Efendi, Hasan Hoca ve Kayseri'de Hacı Hüseyin Aksakal tarafından verildiğini ve hatta "1949 yılında Hunat Camiinde dersiam ve müftünün de hazır bulunduğu ve halka açık olarak yapılan törende 30 talebeye siyah cüppe ve sarık giydirilerek icazetname verildiğini" aktarmıştır (Öcal, 2008a: 123-125). Öcal'ın Mehmet Sait Kılıçer ile yaptığı görüşmede, Kılıçer, "1930-1940'lı yıllarda Kayseri'deki dini hayatın oldukça canlı idi. Camilerde

[8] Literatürde Öcal'ın verdiği bilgileri sorguya açacak veriler de mevcuttur. Örneğin 1924 yılında ülke genelinde 479 medrese ve 1800 medrese öğrencisi bulunmaktadır. Bu öğrencilerin önemli bir kısmı medrese öğrenimi görmeyen kişilerden oluşmakta, ancak bunlardan 600 kadar öğrencinin din eğitimi aldığına dair yapılan çalışmalar mevcuttur. (Bkz.: Gökaçtı, 2005: 128; Kara, 2012: 48; Emiroğlu, 2016: 68-69). Konu hakkında 1922-1923 yılları arasında Türkiye'de görev yapan Sovyet diplomat Semyon İvanoviç Aralov'un ilginç gözlemleri vardır. Aralov, Mustafa Kemal ile Konya ziyaretinde medreseleri de ziyaret etmiştir. Ziyaretteki gözlemleri şöyledir: "O gece iki medreseyi ziyaret ettik. Sağlıklı, güçlü, gencecik öğrenciler, geleceğin mollaları medresenin avlusunda dizilmişlerdi. Bunların yanında geniş cüppeli, beyaz ve yeşil sarıklı mollalar ve hocalar da yer almıştı. Hepsi de yerlere kadar eğilerek Mustafa Kemal Paşa'yı selamlıyorlardı. Bunların içinden biri, bunların başı ve en nüfuzlusu, Mustafa Kemal Paşa'dan, medrese sayısını artırmasını rica etti. Bu zat ayrıca, medrese öğrencilerinin askere alınmamalarını da rica etti. Hoca konuşurken Mustafa Kemal'in kendini tuttuğu belli oluyordu. Ama medrese öğrencilerinin askere alınmamaları söz konusu olunca artık kendini tutamadı ve yüksek bir sesle, sertçe, "Ne o," dedi, "yoksa sizin için medrese, Yunanlıları yenmekten, halkı zulümden kurtarmaktan daha mı değerlidir? Millet kan içinde yüzerken, halkın en iyi çocukları cephelerde dövüşür, yurt için canlarını feda ederken siz burada genç, sapasağlam delikanlıları besiye çekmişsiniz!" Mustafa Kemal konuştukça gözleri daha korkunç bir hal alıyordu: "Bu besili delikanlılarınızın askere alınmaları için hemen yarın emir vereceğim!" Hocalar sindiler, ama yüzleri öfkeden kıpkırmızı kesildi, yabancıların, Rusların yanında hükûmet başkanı onları paylamıştı. Mustafa Kemal Paşa bize dönerek, "Haydi gidelim," dedi, "artık burada bizim için yapılacak bir şey kalmadı." Ve şöyle bir selam vererek oradan ayrıldı." (Aralov, 2010: 98).

vaizler konuşur, mevlitler okunur, bazı hocalar Kur'an-ı Kerim öğretmeye gayret ederlerdi" demiştir (Öcal, 2008c: 105). Öcal'ın Süleyman Ateş ile yapmış olduğu görüşmede Ateş, "Hıfzıma doğduğum yer olan Elazığ'ın Tadım köyünde başladım ve tamamladım. Kur'an okumaya başladığımda daha beş yaşında idim. 8-9 yaşında iken Kur'an'ı tamamen ezberleyip hafız olmuştum. Beni hafız yapan köy hocamızın adı Şükrü Efendi'dir" (Öcal, 2008c: 403) derken Tek Parti döneminde yasal olmasa da gizli dini tedrisatın yaygınlığını dile getirmiştir.

Medreseler kapatılmış olsa bile genel olarak özellikle Doğu bölgelerinde ve Doğu Karadeniz bölgesinde gayri-resmi ve aktif olarak medrese eğitiminin devam ettiğini Öcal'ın Bekir Topaloğlu ile yaptığı görüşmeden çıkarabiliriz. Topaloğlu'nun net olarak hatırladığı 1940'larda, Doğu Karadeniz'de, özellikle Of havalisinde kendisinin de katıldığı "medrese usulü eğitim oldukça canlanmış ve halka açık icazet merasimleri yapılmıştır" (Öcal, 2008b: 261-269). Bu durumla benzer bir biçimdeki etkinlikler ülkenin batısında da gözlenmiştir. Öcal'ın Ahmet Göçmen ile yaptığı görüşmede, Göçmen, Afyon İmam ve Hatip Mektebi'ne gittiği ilk yıl okulda sarık, ikinci yılda fes, daha sonra da şapka giydiğini söylemiştir (Öcal, 2008a: 92). Yine Öcal'ın Ahmet Özebeoğlu ile yaptığı görüşmede Özebeoğlu, İmam ve Hatip Mektepleri'nde "sarık ve fesin olmadığından" yakınmıştır (Öcal, 2008a: 73-77). Bu arada imam ve hatip mezunlarının mağdur bırakıldıklarına dair kendisine sorulan soruya Göçmen'in verdiği cevap oldukça ilginçtir. Göçmen, o dönemde İmam ve Hatip mezunlarından "devamlı olarak imamlık yapmak istemeyenlerin Konya Muallim Mektebindeki 3 aylık kurstan sonra muallim yapıldığını" ve bu nedenle imam hatip okuluna devam eden öğrencilerin zamanla muallimliğe geçmeyi tercih ettiklerini söylemiştir (Öcal, 2008a: 95). Bu tanıklıklar, dini tedrisatın kimi zaman gizli kimi zaman da kamusal alanda törenle yürütüldüğü ve imam hatip mezunlarının maişetsiz kalmadıklarını hatta kimilerinin ise kendilerine yeni eğitim ve çalışma alanları seçtiklerini göstermektedir.

Alfabe Değişikliğine Dair Anlatılar

Cumhuriyet'in ilanından önce tartışılmaya başlanan ve oldukça siyasal anlama sahip olan alfabe tartışmaları Latin harflerinin 1 Kasım 1928 tarihinde kabulü ile son bulmuştur. Ceylan bu konudaki hükmünü şöyle vermiştir: "Atatürk diğer bütün kültür meseleleri gibi Harf inkılâbını da kökünden kesip attı. Ve bunda pek seri ve pek cezri hareket etti" (Ceylan, 1992b: 223). Yazar harf inkılabının amacını "Osmanlı-İslami kültürden Müslüman Türk'ü uzaklaştırmayı hedeflemek" biçimindeki satırlarıyla konu hakkında İslamcı çevrelerin genel kabulünü dile getirmiştir (Ceylan, 1992b: 238, 247). Ceylan, Fetva Emini Seyyid Taha Efendi'nin "İslam harflerinin yasaklanmasına tahammül edemem Ya Rab! O günleri görmektense benim canımı al daha iyi" dua etiğini ve Harf Devrimin geçekleştiği gecenin sabahında ruhunu teslim ettiğini kaydetmiştir (Ceylan, 1992b: 251-253). Ki İslamcı mahfillerde Osmanlıca alfabe İslam harfleri olarak kabul edilmiş ve bu alfabeye kaligrafik bir kutsallık atfedilmiştir. Bu nedenle Ceylan, İslamcı mahfillerdeki "yazı devrimi ile bir günde cahil kalan Türk toplumu" algısını pekiştirmiştir (Ceylan, 1992b: 228 vd.). Hatta Ceylan'ın bu görüşünü onaylarcasına Mısıroğlu alfabe değişikliğini "mazarrat" olarak nitelendirmiştir (1993: 9).[9]

Diğer bir sözlü tarih araştırmacısı Öcal'ın Ahmet Göçmen ile yaptığı görüşmede, Göçmen, Afyon İmam ve Hatip Mektebine gittiği ilk yıl okulda Arap harfleri yani Osmanlı kaligrafisi ile eğitim gördüklerini, ikinci yıl ise Latin harflerinin kullanımına geçildiğini ve yeni harflere alışmakta zorluk çektiklerini söylemiştir (Öcal, 2008a: 92). Göçmen'in yaşadığını dile getirdiği "zorluğa" rağmen Öcal'ın Ahmet Özebeoğlu ile yaptığı görüşmede, o dönemde henüz öğrenci olan tanık, "yeni alfabeyi öğrencilerin hiç zorlanmadan 15-20 gün içinde öğrendiklerini" söylemiştir. Hatta Özebeoğlu'nun "biz önceden harfleri zaten tanıyorduk" demesi de oldukça ilginç bir tanıklık oluşturmaktadır (Öcal, 2008a: 82-83). Göçmen ve Özebeoğlu'nun

[9] Mısıroğlu, alfabe değişikli konusunu birçok metnine konu etmiştir. Kadir Mısıroğlu'nun "Türkiye'deki harf değişikliğinin hedefi de bizzat Kur'an-ı Kerim'dir. Düşmanlık O'nadır!.. harb, O'nunladır! (…) İslam Kültürüne'dir" biçimindeki söyleri İslamcı hafızadaki sürekliliği göstermektedir. Bkz.: Kadir Mısıroğlu, *Geçmiş Günü Elerken 1*, Sebil Yayınları, İstanbul, 2015, s.51; Kadir Mısıroğlu, *Doğru Türkçe Rehberi Yâhud Bin Uydurma Batı Menşe'li Kelimeyi Boykot*, Sebil Yayınları, İstanbul, 2013, s.47-54. Mazarrat: Şer'i olarak yasak fiiller veya dinin temel amaçlarını ihlal eden zararlı uygulamalar ve kötülükler.

yaptığı açıklamalardaki birbirleri ile çelişen tanıklıklar, genelleştirici bir biçimde harf inkılâbına dair üretilen İslamcı muhalif söylemlerin gerekçesini sorgulanır kılmaktadır.

İbadetin Türkçeleştirilmesine ve Türkçe Ezana Dair Anlatılar

Genel Olarak ibadetin Türkçeleştirilmesi ve özellikle Türkçe ezan konusunda yürütülen tartışmalar 1932'de nihayetlenmiş ve 1950 yılına kadar ezan Türkçe okutulmuştur (Kutay, 1998; Cündioğlu, 1998; Cündioğlu, 1999). Ceylan'a göre ibadetin Türkçeleştirilmesi tartışmaları "Dolmabahçe Sarayı'ndaki meşk çalışmaları" ile meyvesini vermiş ve hiçbir kanun ve meclis kararı olmadan "sadece saraydan çıkan emirle" 3 Şubat 1932'den itibaren ezan Türkçe okunmaya başlamış ve dinleyenlerde "hoşnutsuzluk" yaratmıştır (Ceylan, 1992b: 415-416). Ceylan, o günlerde Dünya Güzellik Yarışması'na katılan Keriman Halis'in Mısır seyahatini örnek vermiş ve "bir tarafta 'Allahu Ekber' yerine 'Tanrı Uludur' mücadeleleri, diğer tarafta da ezanı değiştiren bir ülkenin dünya güzeli seçilen 'Milli Kız'ının dünya seyahatleri" gibi oldukça pejoratif bir söylemle bu çalışmaların yürütüldüğü dönemi "arabesk" olarak nitelemiştir (Ceylan, 1992b: 421-422). Yazar döneme dair tahkirine İstiklal Mahkemeleri'ni de gerekçe göstermiştir. O, İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanıp idam edilenlerin tamamını "Müslümanlar ve İslamcı ulemalar" olarak kabul etmiş ve bu dönemi İslamcılar için "zulüm atmosferi" olarak nitelemiştir (Ceylan, 1992b: 9-10). Oysa son zamanlarda TBMM Yayınları tarafından *İstiklal Mahkemeleri* adıyla yayınlanan ciltler dolusu kitaplar incelendiğinde Ceylan'ın iddiasının oldukça sorunlu olduğu görülür[10] Ceylan, 1957-60 arası Demokrat Parti milletvekilliği yapan Gıyaseddin Emre ile yaptığı görüşmede, Emre'den ibadetin Türkçeleştirilmesi ve Türkçe ezan konusunda özetle şu cevapları almıştır: "Kuran okumak ve okutmak resmen yasak… ilim ehli üzerinde yürütülen katliamlar… devletin din üzerindeki tahakkümü… dinsizlikten başka bir şey değil… devletin istediği din İslam değil… yapılanlar resmen diktatörlük… [ama] ezan bizim Şark vilayetlerinde özellikle kırsal kesimde hemen hemen hiç Türkçe okunmuyordu" (Ceylan, 1992c: 13-29). Emre'nin Cumhuriyet eleştirilerini sahiplenen ve onun Şark vilayetlerinde Türkçe ezan okunmadığı tespitini ise "kahramanlık" olarak gören Ceylan, konu hakkındaki genelleştirici yaklaşımını korumaya devam etmiştir. Yine Ceylan'ın Tek Parti dönemine dair mağduriyet anlatısının hâkim olduğu görüşmesinde Halis Emek, bu dönemi "zifiri karanlık dönem" (Ceylan, 1992c: 257 vd.) olarak nitelemiştir.

Ezanın Türkçe okunduğu yılları "kanun korkusunun 'Allah Korkusu'nun önüne geçtiği yıllar" olarak niteleyen Ceylan, Ticanilerin örgütlü gruplar halinde Ankara, Çorum, Yozgat, Bursa, Eskişehir, Erzincan, Erzurum, Rize gibi il merkezlerinde Arapça ezan okuma girişimlerini "kahramanlık hikâyesi" olarak yüceltmiş ve bu kişileri "ezan delileri" olarak anmıştır (Ceylan, 1992b: 505). Ticani tarikatı lideri Kemal Pilavoğlu ve halifelerinin Ankara ve çevresinde örgütlediği tarikat üyelerinden oluşan "ezan delileri", 4 Şubat 1949'da TBMM'de Arapça ezan okumuşlardır TBMM Tutanak Dergisi, 04.02.1949, 37-38; Akşam, 06.02.1949; Cumhuriyet, 06.02.1949; Ulus, 05.02.1949; Ulus, 06.02.1949; Ceylan, 1992b: 506-512). Ceylan'ın, Türkçe ezan konusunda en örgütlü muhalefeti üreten Ticani lideri Pilavoğlu'nun kayınbiraderi olan Hafız Süleyman Hikmet Şener ile yaptığı görüşmede, tarikat lideri Kemal Pilavoğlu "hazretleri" olarak saygıyla ve minnetle anılmıştır (Ceylan, 1992c: 76-79). "Ezan delisi" olan kendini tanıtan Ticani müridi Yusuf Özcan'la yaptığı görüşmede ise Ceylan, Özcan'ı "dönemin pehlivan yapılı kahramanı" olarak nitelemiştir. Görüşmede Özcan, "Cumhuriyet dönemi Müslümanlarını aldatılmış olarak gördüğünü" söylemiş ve Arapça ezan okuma konusunda kendilerini örgütleyen Ticani halifesi Abdurrahman Balcı ve Muhiddin Ertuğrul Efendi ile olan ilişkilerini sitayişle anlatmıştır. Ezanın Arapça okunması konusunda ise "rüyada Peygamberi görmek" biçiminde oldukça etkili olan dini pedagojinin kendisindeki etkisini anlatmıştır.

[10] İslamcı mahfiller sadece Ahıskalı Ali Haydar Efendi, Babaeski Müftüsü Ali Rıza Efendi, İskilipli Âtıf Hoca, Şeyh Said gibi şahsiyetlerin yargılanıp idam edilmesini gündem etmişlerdir. Ancak bu dönemde Mustafa Sagir ve Cavid Bey de idam edilmiştir. Ayrıca İstiklal Mahkemelerinde kimi İslamcı kimi solcu ve kiminin de ideolojik bir konumu olmasa da Ahmet Hamdi Akseki, Ahmet Refik Altınay, Arzuoğlu Todoraki Efendi, Cevad Şakir, Ekrem Cemil Paşa, Eşref Edip Fergan, Hikmet Kıvılcımlı, Hüseyin Cahit, Kadri Cemilpaşa, Lütfi Fikri Bey, M. Zekeriya, Matyo Kofidi, Mehmet Şükrü Koç, Tâhirü'l-Mevlevî, Muhammed Hamdi Yazır, Seyyid Abdülkadir, Suphi Nuri İleri, Şevket Süreyya Aydemir gibi kişiler de yargılanmış ve daha sonra serbest bırakılmıştır. Konu hakkında ciltler halinde *İstiklal Mahkemeleri* adıyla TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi tarafından yayınlanan kitaplara ve Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, (Bilgi Yayınları, İstanbul, 1975) adlı çalışmaya bakılabilir.

Aktardığına göre rüyasında Peygamber ona şöyle demiştir: "Yusuf senden çok memnun oldum. Yine ezan okumaya devam et. Onlar 'Tanrı Uludur' dedikçe ben çok rahatsız oluyorum. Sizlerin 'Allahü Ekber' sesleri bizi çok sevindirdi." Özcan böylesi dini bir motivasyonla hareket ettiğini söylemiştir (Ceylan, 1992c: 373-384). Ticani halifesi olan Abdurrahman Balcı, Sadık Çakırtepe gibi ezanı Arapça okuyanları "Mehdi'nin askerleri" olarak nitelemiştir (Ceylan, 1992c: 385 vd.). Ceylan'ın tanıklığına başvurduğu kişiler, Tek Parti dönemindeki deneyimlerini dinsel imaları oldukça güçlü heroik bir uslupla anlattıkları gibi tanıklığın kaydını yapan da bu üslubu pekiştirtirmiştir.

Öcal'ın Altıkulaç ile yaptığı görüşmede Altıkulaç, Kastamonu bölgesinde Kur'an öğrettiği için jandarma veya polisten şedit eylemlere maruz kalan ve hatta nezarete atılan din adamları ile ilgili bir olay yaşamadığını ve bu konuda duyumunun olmadığını söylemiştir (Öcal, 2008c: 555-556). Benzer biçimde Öcal'ın Kılıçer ile yaptığı görüşmede, "Türkçe ezan okuduğu için din görevlilerinin cezalandırıldığı" yönündeki soruya Kılıçer, "Kayseri'de Türkçe ezan okunmuştur. Ancak ben, Türkçe ezan okumadığı için cezalandırılan din görevlilerinin olup-olmadığını bilmiyorum" cevabını vermiştir (Öcal, 2008c: 107). Öcal, Beyza Bilgin ile yaptığı görüşmede, Bilgin, "Kur'an yasağını hatırlamadığını, mahallelerindeki Hafız Teyzenin çocuklara Kur'an öğrettiğini" söylemiştir (Öcal, 2008b: 357). Yine Öcal'ın Bekir Topaloğlu ile yaptığı görüşmede, Topaloğlu, "bizim köyümüzde Ezan hiç Türkçe okunmamıştır" diye cevap vermiştir (Öcal, 2008b: 259). Bu tanıklıkları dikkate aldığımızda kırsal kesimlerde ezanın genellikle Arapça okunduğunu ama bu tanıklıklara rağmen üretilen İslamcı hafızanın olumlu örnekleri görmezden gelerek daha çok olumsuz örnekleri öne çıkararak genellemeyi tercih ettiğini söyleyebiliriz.[11]

4. İslamcı Sözel Anlatıların Retoriği: Dil ve Mağduriyet

Cumhuriyet'in kuruluşunda ve sonrasında kendilerinin dışta tutulduğuna dair algıları nedeniyle İslamcılar, Cumhuriyet'e ve onun değerler dünyasına reddiyeci ve proaktif bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu nedenle Cumhuriyet'in Tek Parti dönemini, kendilerinin mağduriyet yaşadıkları dönem olarak kodlayan tanıklıklara dayalı bir hafıza inşasıyla, Millî Mücadele de dahil olmak üzere bu dönemi değersizleştiren bir tarihsel anlatı üretmişlerdir. Bu nedenle İslamcı sözlü tarih anlatısı insanın geçmişteki deneyimlerinin tamamını dikkate almak yerine, daha çok dini deneyimleri merkeze alan ve buradaki deneyimlerle geçmişi ve bugünü yorumlayan seçmeci bir retoriğe sahip olmuştur. İslamcı sözlü tarih anlatısının retoriğini anlatılarda kullanılan pejoratif dil tercihi ve mevcutta kabul edilen zihniyeti meşrulaştırmaya hizmet eden mağduriyet inşası oluşturmaktadır. Bu dil daha çok dönemi marazileştirirken kendi mağduriyetlerini kutsayan biçimde içeriklendirilmiş ve dinsel imalarla bezeli ve olumsuzlayıcı çağrışımlarla dolaşımda tutulmuştur.

Tarih, insanlara içinde yaşadıkları toplumsal sistemin geçmişte nasıl oluştuğu ve dönüştüğünün bilgisini vermenin yanında aynı zamanda sosyo-politik bir amaca da hizmet eder. Sözlü tarih de bu amaca doğal olarak sahip olduğu için bu durum kimi tarihçileri heyecanlandırırken kimilerini de korkutur. Bu korkunun belki de en önemli nedeni, sözlü tarihin "kullanım amacında" yatar (Thomson, 1999:2). Bu korkuyu hem Ceylan'ın hem de Öcal'ın yaptığı sözlü tarih çalışmaları doğrular niteliktedir. Ele alınan sözlü tarih anlatılarına hâkim olan genel zihinsel doku, Cumhuriyet dönemindeki dini hayat üzerine nesnel bir anlatı ortaya koymaktan ziyade, kendi eylemlerinin mevcut halini haklı çıkarmak için "seçici biçimde geçmişten delil toplamak"tır (Tosh, 2005: 37). Ancak bu durum, deneyimleyenlerin deneyimlerine saygı duymakla birlikte, döneme dair anlatılanlar, aşırı seçmeci bir tavırla ele alındığı için, tarihin ideolojik tahrifatını içermektedir. Buradaki amaç daha çok Türkiye'deki İslamcı siyasal zihniyetin oluşumuna kollektif travma hafızası eklemek ve bu sayede Tek Parti dönemine dair suçlamalara meşruiyet kazandırmaktır. Ancak tarihçi yargıç değildir, onun görevi yargılamak değil anlamaktır (Traveso, 2009:

[11] Bu konudaki tanıklıklar için bkz.: Ali Kemal Saran, *Omuzumda Hemençe, Cumhuriyet Devrinde Bir Medrese Talebesinin Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016. İsmail Kara, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları: Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019; *Mihraba Adanmış Gönüller*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020; İlbey C. N. Özdemirci, *Fötr Şapkalı Şıh*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

64). Dolayısıyla her türden tarihsel çalışmada üretilen dil, hitap ettiği toplumsal gruplarda hınç üretmekten başka bir işe yaramıyorsa, o zaman tarihsel bilgi toplumsala zehirli bir kambur olacaktır. Çalışmaya konu olan sözlü tarih anlatılarını yapanların tarihçi olmadığını, bundan dolayı da tarihe rahatlıkla yargıç edasıyla yaklaştıklarını söyleyebiliriz. Ceylan'ın çalışmasında tanıklığına başvurduğu kişilerin cevaplarını büyük oranda belirleme amacı taşıyan pejoratif dil kullanımı oldukça yaygındır. Örneğin Tek Parti dönemindeki uygulamalara dair sorduğu sorular arasında "din düşmanlığı", "laiklik adına", "jandarma dipçiği", "şapka kanununun rejimin imanından sayılması", "rejimin jenosit uygulamaları", "devlet sadistliği", "en aşağı 50.000 müslümanın kanını ve canını almak", "beleneler içimizde" vb. gibi bilimsel dilin etik imkânlarını zorlayan ideolojik dil kullanımı bilinçli olarak tercih edilmiştir. Aynı ideolojik dil tercihi Öcal'ın yaptığı sözlü tarih çalışmalarında da gözlenmektedir. Öcal da görüşmelerinde tanıkları yönlendirici ve cevabı belirleyici sorular tercih etmiştir. Örneğin yaptığı bir görüşmede "Anadolu'nun muhtelif yerlerinde hoca efendiler çocuklara gizli gizli Kur'an ve dini bilgiler öğretirlerdi. Yakalananlar, ellerinde Kur'an'ları ile birlikte yaka-paça götürülür, hapsedilirdi veya işkenceye maruz kalırdı" ya da bu konuda "halk arasında bir bilgi ve kanaat yaygın" gibi yönlendirici sorular kullanılmıştır (Öcal, 2008a: 160). Ancak Öcal'ın böylesi yönlendirici sorularına Lekesiz'in verdiği "şahsen böyle bir olaya şahit olmadığı" biçimindeki cevap, "yaygın" olduğu söylenenlerin doğruluğunu şüpheli kılmaktadır (Öcal, 2008a: 205).

Ceylan çalışmasında genel olarak İslamcı kimliğiyle tanınan kişilerin "mağduriyetlerini" kaleme alınmıştır. Örneğin İskilipli Atıf Hoca, Şeyh Said, Şeyh Esad Erbilli, Süleyman Hilmi Tunahan, Said Nursi ve Abdülhâkim Arvasî gibi Cumhuriyet karşıtı İslamcıların yaşadıkları, Necip Fazıl Kısakürek'in (2011) *Son Devrin Din Mazlumları*'nda bir "mağduriyet anlatısı" olarak üretilen bu anlatı Ceylan tarafından güncellenmiştir. Öcal'ın yaptığı görüşmelere kaynaklık eden kişilerin genellikle, dini ritüellerin Tek Pati döneminde yaşanmadığını ve devletin buna izin vermediğini söyleyenlerin aynı zamanda devlet memuru olduklarını dikkate aldığımızda hem Ceylan'ın hem de Öcal'ın inşa etmeye çalıştıkları mağduriyet anlatısının tarihsel açıdan sorunlu olduğu söylenebilir. Çünkü sözlü tarih çalışması yapılan kişilerin birçoğu Diyanet İşleri Başkanlığı, müftülük, İlahiyat Fakültesi hocalığı, imamlık ve vaizlik yapmış yani devlet memuru olan kişilerdir. Bu bilgilerden hareketle, üretilmek istenen mağduriyet anlatısının gerçekliğini ispat etmek adına girişilen ve çalışmamıza konu olan her iki sözlü tarih çalışmasının hem tanıklıklar hem de inşa edilmek istenen Cumhuriyet karşıtı hafıza açısından oldukça sorunlu olduğunu ve yer yer tutarsızlık gösterdiğini söylemek mümkündür.

Çalışmada ele aldığımız sözlü tarih çalışmalarının Tek Parti dönemini merkeze alarak toplumsal bir karşı hafıza ürettiğini ve bu üretimlerin de genellikle popüler tarih malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu anlatıların özellikle 1950'lerden itibaren görünürlük kazanmaya başladığı tespiti yapılabilir. Üretilen literatürün "susturulan" ve "bastırılan" travmatik deneyimler biçiminde toplumsal hafızaya kodlanarak döneme dair İslamcı bir karşı hafıza oluşturmaya hizmet ettiği söylenebilir. Bu hafıza, travmatik olarak tanımlanan dönemin öncesini "makbulleştirerek" şimdiye getirmeye çalışmış, bu dönemin olaylarını, kişilerini ve kurumlarını değersizleştiren ve "maraz" olarak gören bir hıncın oluşmasına kapı aralamıştır. Aynı zamanda bu hafıza, dönemi travmatik olarak deneyimleyenleri "iyi", bu travmaya sebep olanları ise "kötü" olarak kodlayan bir mantığı işletmeye çalışmıştır. Sözel tarih yoluyla üretilen İslamcı hafıza, Tek Parti dönemi inkılaplarını, icat edilen hınç yüklü karşı hafıza ile sağlıklı bir biçimde değerlendiremediği ve geçmişe saklanmayı bir varoluş biçimi haline getirdiği gibi aynı zamanda bu durum geleceğin çok da önemli olmadığına dair bir konforu da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte İslamcı çevreler Tek Parti dönemini, yukarıda örnekleri verilen travmatik deneyimler biçiminde anlayıp, anlamlandırdıkları ve bunu toplumsal hafızaya bir travma olarak aktardıkları için, bu dönem "devrim yarası" olarak da nitelendirilmiştir (Saltık, 2021: 301, 353 vd.). İslamcı hafıza açısından "devrim yarası" olarak kodlanan bu hafıza, toplumsal bilinci yaralayan ve kimi zaman da yıkan sonuçlar üretme kapasitesine sahiptir. Kaldı ki bu dönemle hesaplaşmak için yıkıcı bir karşı hafıza üretmek yerine, bütün toplum açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından Cumhuriyet'in kurulmasına kadar devam eden dönemin özgül koşulları daha objektif bir anlamaya ve araştırmaya tabi tutulabilirdi. Ancak Tek Parti dönemine dair yapılan İslamcı sözlü tarih çalışmaları böylesi bir girişimde bulunmamış, sadece dönemi yerme amacıyla birbirini tekrar eden anlatılar sürekli tekrarlanarak dolaşımda tutulmuştur.

Entelektüel ve akademik bir mesai olan tarih, olayların gerisindeki sosyo-politik, ekonomik ve dini saikleri, toplumsal ilişkileri ve icra edilen eylemlerin gerekçelerini aydınlatmaya çalıştığı için analitik ve düşünümsel bir etkinliktir. Bu çerçevede tanıklar adına talep edilen adaleti yerine getirmek için sözlü tarih aracılığıyla inşa edilen hafızaya da adalet uygulamak gerekir (Traverso, 2009: 66-67). Buradan hareketle çalışmaya konu edilen sözlü tarih çalışmaları, hafıza, adalet ve tarihin iç içe geçmesi gerçeğini, geçmişin seçmeci ve ideolojik okunması nedeniyle göz ardı etmiştir. Yapılan sözlü tarih çalışmaları, "mağlupların belleğini kurtarma" yoluyla adalet amacını yeni mağlupların üretilmesine hizmet ederek heba etmemelidir (Traverso, 2009: 33) kabulünden hareketle, tarihi ideolojiye kurban etmiştir. Çünkü yaşandığı zaman itibariyle insani bir incinmişlik durumu olan mağduriyet, toplumsal ve siyasal dünyanın yeniden tanzimi konusunda güç devşirme aracı haline geldiğinde, onu kullananlara bitmek tükenmek bilmez bir kaynak verir. Ancak mağduriyet üzerinden devşirilen gücün, her zaman için geçmişi sağlıklı değerlendirdiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü geçmişe ve geçmişte yaşanan olaylardaki insan deneyimlerine empatiyle yaklaşabilme yeteneği, en başta kendi kimliğine, sonra diğerlerine ve en nihayetinde tarihe bakışa sağduyulu bir bilinci gerektirir (Tosh, 2005: 118). Ancak geçmişte olan bitene yönelik olarak sahip olunan bu bilinç kendi zihni, dini, siyasi ve sosyal aidiyetlerine yakınlıktan öteye gidemiyorsa, sadece kullanım değeri yüksek mağduriyet söylemi üretmeyi ve buradan da siyasal ikbale yatırımı içeriyorsa, o zaman üretilenin tarihsel belge değeri sorunludur. Bu durumu dikkate almadan üretilen sözlü tarih anlatıları ise tarihten ziyade ait olunan ideolojiye meşruiyet vermeyi amaçlayan bir şecere inşası olabilir.

5. Sonuç

Tek Parti dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisini kurumsallaştırdığı bir dönemdir. Elbette her yeni kurulan yapı, başta insan sermayesi olmak üzere birçok kurumun, ideolojinin ve grubun direnciyle karşılaşabilir. Tek Parti dönemi de bundan muaf tutulamaz. Ancak bu dönem eleştirel bir biçimde değerlendirilirken, o zamandaki iç ve dış siyasal, sosyal ve ekonomik koşullar da dikkate alınmalıdır. O dönemi sadece ideolojik muhalif bir okuma ile anlamaya ve hatta yargılamaya çalışmak, o dönemde olan ve olduğu varsayılan hataları yeniden üretmeyi beraberinde getirir. Kaldı ki, o dönemin mevcut koşulları, yani hilafetin kendisine saygı duyduğu söylenen toplumlar nezdinde bir fonksiyonu kalmadığı, saltanatta bulunan kişilerin, içinde olunan mücadele sürecine katılmadığı ve medreselerin ise yaklaşık olarak iki yüzyıldan bu yana kendilerinden beklenenlere cevap vermediği dikkate alındığında, bu kurumların kaldırılmasını kıyasıya eleştirmek, ancak onları kaldıranları haklı kılabilir. Üstelik Tek Parti dönemindeki dünya ahvaline bakıldığında, bütün ülkelerde uluslaşma, geçmişin işlev görmeyen geleneksel yapılarının yerine çağdaşlarını ikame etme gibi arayışların olduğu görülecektir. Ayrıca dinin Tek Parti döneminde yaşanma biçimine atıf yapılarak, günümüzde kendilerine siyasal manevra alanı yaratmak isteyen söylemlerin aksine, Türkiye'de İslamiyet ne Atatürk döneminde ne de başka herhangi bir dönemde yasaklanmıştır. Tek Parti dönemini odağa koyduğu için incelenen İslamcı sözlü tarih çalışmalarına bakıldığında, tanıklığına başvurulan kişilerle, görüşmecilerin aynı zihniyet dünyasına sahip oldukları rahatlıkla söylenebilir. Üstelik yapılan sözlü tarih çalışması, eğer hakikati arıyorsa, kendi ile aynı dünya algısına sahip olmayanların da seslerini duyurmasına imkân sağlamalıdır. Bu makalede ele alınan her iki çalışmada da bu türden bütüncül bir yaklaşımın olmadığını hem tanıklıkların hem de tanıklığı istenen olayların seçiminde oldukça seçmeci, tarafgir ve ideolojik davranıldığını söyleyebiliriz. Üstelik seçilen tanıklardan deneyimlerini hatırlamaları istenirken, onların hafızalarına, aynı çevrelerde cari olan önyargılarla müdahale edilmiştir. Sözlü tarihle bilgi inşa sürecine böylesi bir müdahale, tanığın anlattıkları sonucunda ortaya çıkan bilgileri ideolojik ve dolayısıyla sorgulanır kılacaktır.

Cumhuriyet karşıtlığı üzerinden inşa edilen İslamcı hafıza üreticileri, daha çok bu karşıtlığı destekleyeceğini düşündüğü anlatıların ve imgelerin meşrulaştırıcı gücünü kullanmıştır. Bu amaçla dinsel deneyimleri, insanın deneyimler evreninin merkezi olarak kodlamışlardır. Günümüzde bile Cumhuriyet karşıtlığına meşruiyet arayanların adresi olan kodlama, kendisini sürekli olarak dinsel deneyimi merkeze alan ve sadece mağduriyet temelinde içeriklendirilen hafızayı inşa etmiştir. Bu inşa ile temellenen İslamcı hafıza, sözlü tarihle topladığı verileri yeni mağduriyet imgelerinin icadı için bir kaynak olarak görmüştür.

Mağduriyet imgelerinin yarattığı duyguları meşrulaştırmayı ve bu yöndeki teşvikleri içerdiği için İslamcı tarih anlatılarının Cumhuriyet karşıtı bir "hafıza sanatı" (Yates, 2020: 90-91) olarak işlevi görmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede Türkiye'deki tarih yazımını "resmî tarih" olarak görenler, post-Kemalist refleksle, İslamcı sağ ve farklı sol grupların dile getirdikleri "gayri resmî" ya da "alternatif" tarih tezlerinin üretilmesini sağlamışlardır (Özel, 2009: 65-66). Bu amaçla İslamcı popülist içerikli sözlü tarihçilik, "gayri resmî" ya da "alternatif" tarih anlatısı ürettiği iddiasıyla, sıradan insanın geçmişi öğrenme istencine cevap verirken, tarihsel gerçeklikle aralarındaki muazzam mesafe ve malzemelerin büyüklüğüne rağmen tarihsel verilere seçmeci yaklaşımlarıyla Cumhuriyet karşıtı bir hafıza üretmek istemiştir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Aslanpay, N. (1973), *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluşu, Çalışması ve Birimlerin Tanıtılması*, Ankara: DİB Yayınları.

Albayrak, S. (1989), *Siyasi Boyutlarıyla Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: Risale Yayınları.

Albayrak, S. (1991), *Türkiye'de Din Kavgası*, İstanbul: Araştırma Yayınları.

Albayrak, S. (2014), *Son Devrin İslam Akademisi*, İstanbul: İz Yayınları.

Aralov, S. İ. (2010), *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)*, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul: İşbankası Yayınları.

Bein, A. (2013), *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Berkes, N. (2022), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY.

"Büyük Millet Meclisinde Arapça Ezan okuyanlar", *Akşam*, 06.02.1949

Ceylan, H. H. (1992a), *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri 1*, Ankara: Rehber Yayıncılık.

Ceylan, H. H. (1992b), *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri 2*, Ankara: Rehber Yayıncılık.

Ceylan, H. H. (1992c), *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri 3*, Ankara: Rehber Yayıncılık.

Connerton, P. (1999), *Toplumlar Nasıl Anımsar?* Çev. Alaeddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cündioğlu, D. (1998), *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Cündioğlu, D. (1999), *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Çakır, S. (2013). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.

Danacıoğlu, E. (2001), *Geçmişin İzleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Emiroğlu, A. (2016), *Türkiye'de Din Eğitimi Bağlamında İmam Hatip Okulları (1924-1980)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Evci, A. (2017), "Atatürk'ün Hazırlattığı İlk Türkçe Hutbe Kitabı", *Hutbe Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Genç, R. (2005), *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Goloğlu, M. (2007), *Devrimler ve Tepkileri*, İstanbul: İşbankası Yayınları.

Gökaçtı, M. A. (2005), *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İstanbul: İletişim Yayınları

Gözaydın, İ. (2009), *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İstanbul: İletişim Yayınları

Gül, E. (2017), "İlk Türkçe Hutbeler", *Hutbe Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Halbwachs, M. (2016), *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, Çev. Büşra Uçar, Ankara: Heretik Yayınları.

Hirsch, E. E. (2005), *Anılarım: Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi*, Çev. Fatma Suphi, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

İggers, G. G. (2003), *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kaplan, A. (2014), *Kurtuluş Savaşının Manevi Reisi M. Rıfat Börekçi*, Ankara: Hitabevi Yayınları.

Kara, İ. (2001), *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, İ. (2008), *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, İ. (2019), *Kutuz Hoca'nın Hatıraları: Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, İ. (2022), *Resimli Cumhuriyet Din Kitabı*, 3 Cilt, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, S. (2012), *Tek Partiden Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türkiye'de Din Politikalarındaki Değişim Üzerine 1945-1950*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Karpat, K. H. (2004), *İslam'ın Siyasallaşması*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kısakürek, N. F. (2011), *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, N. F. (Eski Bir Türk Subayı) (2019), *Put Adam*, Çev. Cemal Gönüldaş, İstanbul: Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Yayınları.

Kutay, C. (1998), *Türkçe İbadet 2 Cilt*, İstanbul: Aksoy Yayıncılık.

Kyvig, D. E. ve Myron A. Marty (2000), *Yanıbaşımızdaki Tarih*, Çev. Nalan Özsoy, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Lambert, A. J., vd. (2015), "Kolektif Bellek Topluluk Ruhunu Nasıl Yaratır?", *Zihinde ve Kültürde Bellek*, Haz. Pascal Boyer, James V. Vertsch, Çev. Yonca Aşçı Dalar, İstanbul: İşbankası Yayınları, s. 247-275.

Lewis, B. (1996), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK.

Lord, C. (2023), *Cumhuriyet'in Doğuşundan AKP'ye Türkiye'nin Din Siyaseti*, Çev. Sami Oğuz, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mannheim, K. (2002), *İdeoloji ve Ütopya*, Çev. Mehmet Okyayuz, İstanbul: Epos Yayınları.

"Meclisteki hadise: Arapça ezan okumağa kalkan iki dinleyici tevkif edildi", *Ulus*, 05.02.1949.

"Mecliste ezan okuyanlar: Üç kafadar dün adliyeye verildi", *Ulus*, 06.02.1949.

Meşe, E. (2023a), *Mukaddesatçı Anti-Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meşe, E. (2023b), "Kapanmayan Hesap: Mukaddesatçı/İslamcı Anlatıda Cumhuriyet Algısı", *Cumhuriyet Tarihini Yeniden Okumak*, Der. Nuray Mert, İstanbul: Alfa Yayınları. s.157-215.

Mısıroğlu, K. (1993), *İslam Yazısına Dair*, İstanbul: Sebil Yayınları.

Mısıroğlu, K. (2013), *Doğru Türkçe Rehberi Yâhud Bin Uydurma Batı Menşe'li Kelimeyi Boykot*, İstanbul: Sebil Yayınları.

Mısıroğlu, K. (2015), *Geçmiş Günü Elerken 1*, İstanbul: Sebil Yayınları.

Mihraba Adanmış Gönüller, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020.

"Millet Meclisindeki ezan hadisesi, tertip eseri", *Cumhuriyet*, 06.02.1949.

Nora, P. (2006), *Hafıza Mekânları*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara: Dost Yayınları.

Nursi, S. (2016), *Sırr-ı İnna A'tayna Risalesi*, İstanbul: Derin Tarih Dergisi Kültür Yayınları.

Okur, H. Y. (1962), *Atatürk'le On Beş Yıl*, İstanbul: Sabah Yayınları.

Öcal, M. (2008a), *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat 1*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Öcal, M. (2008b), *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat 2*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Öcal, M. (2008c), *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat 3*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Özdemirci, İ. C. N. (2022), *Fötr Şapkalı Şıh*, İletişim: İletişim Yayınları.

Özel, O. (2009), *Dün Sancısı*, İstanbul: Kitap Yayınları.

Pennebaker, J. V. ve Gonzales, A. L. (2015), "Tarih Yazmak: Kolektif Belleğin Altında Yatan Sosyal ve Psikolojik Süreçler", *Zihinde ve Kültürde Bellek*, Haz. Pascal Boyer, James V. Vertsch, Çev. Yonca Aşçı Dalar, İstanbul: İşbankası Yayınları, s. 217-245.

Ricoeur, P. (2012), *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Çev. M. Emin Özcan, İstanbul: Metis Yayınları.

Sabri, M. (1992), *Hilafet ve Kemalizm*, Haz. Sadık Albayrak, İstanbul: Araştırma Yayınları.

Sabri, M. (2017), *Türkün Başına Gelen Şapka Meselesi*, Haz. Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Derin Tarih Dergisi Kültür Yayınları.

Sabri, M. (2018a), *Türkün Başına Gelen Şapka Meselesi*, Çev. Abdulkadir Coşkun, İstanbul: İslami Medrese Yayınları.

Sabri, M. (2018b), *Kemalistlerin Din Düşmanlığı*, Çev. Abdulkadir Coşkun, İstanbul: İslami Medrese Yayınları.

Sabri, M. (2018), *Hilafet ve Ümmet Nimetini İnkâr Edene Reddiye*, Çev. Abidin Korkmaz, İstanbul: İslami Medrese Yayınları.

Sabri, M. (2019), *Hilafetin Esasları ve Kemalistlerin Hilafet Düşmanlığı*, Çev. Feridun Dinçer, İstanbul: İslami Medrese Yayınları.

Saltık, E. (2021), *Devrim Yarası: Travma Sosyolojisi, Harf İnkılabı ve Toplumsal Hafıza*, Ankara: Liberte Yayınları.

Saran, A. K. (2016), *Omuzumda Hemençe, Cumhuriyet Devrinde Bir Medrese Talebesinin Hatıraları*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Scheler, M. (2004), *Hınç*, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Kanat Kitap.

Seyyid Abdülhâkim-i Arvasi (2019), *Bütün Eserleri*, Haz. F. A. Arvas, Ş. Er, İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.

Sitembölükbaşı, Ş. (1995), *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TBMM Tutanak Dergisi, 04.02.1949.

Thomson, P. (1999), *Geçmişin Sesi*, Çev. Şehnaz Layıkel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tosh, J. (2005), *Tarihin Peşinde*, Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Traveso, E. (2009), *Geçmişi Kullanma Kılavuzu*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Versus Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2003a), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) 1*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2003b), *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2004), *Türkiye'de Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunçay, M. (1999), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Uyanık, N. ve Kara, S. (2016), *Birinci Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset ve Toplum İlişkileri Üzerine*, Konya: Palet Yayınları.

Vett, C. (2022), *Dervişler Arasında İki Hafta*, Çev. Ethem Cebecioğlu, Darcan Çiftçi, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Wertsch, J. V., (2015), "Kolektif Bellek", *Zihinde ve Kültürde Bellek*, Haz. Pascal Boyer, James V. Vertsch, Çev. Yonca Aşçı Dalar, İstanbul: İşbankası Yayınları, s. 149-174.

Yates, F. A. (2020), *Hafıza Sanatı*, Çev. Ayşe Demir Temiz, İstanbul: Metis Yayınları.

Zürcher, E. J. (2004), *Modern Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.